

A Ptk. szerződési jogának alapelvei történetiségében; a reformmunkálatok egyes kérdései

I.

1. Köztudott: Magyarország a II. világháború befejezését követően a társadalmi szerkezetet, a gazdálkodás rendjét illetően igen különböző, sokszor ellentmondásos változásokon ment keresztül. Természetes, hogy ezt a jogi szabályozás is nagymértékben követte, illetve tükrözi. Elég csak arra utalnunk, hogy 1945-től '48-ig terjedően bizonyos polgári liberális szakasz érvényesült, melyet azonban a mondott időponttól kezdődően mind erősebben jelentkező tendenciaként az ún. közvetlen és épp ezért kötött gazdaságirányítási rend követett. Természetes, hogy e rendszer különböző hatófokkal ugyan, de lényegében egyértelmű trendként az ún. tervutasításos rendszerben valósult meg, s ennek folyományaként a tárgyalásunk szempontjából elsődleges szerződési jogra, illetve annak tanulmányozására is a tervgazdálkodási követelménye voltak meghatározóak. Ez a tendencia – lényegében 1968-tól kezdődően – szigorú kötöttségeiből a jogi szabályozásban is sokat engedett, de a piacgazdasági rendre való nagymértékű és következetes áttérés az 1980-as évek közepétől észlelhető és a jelenlegi szakaszban valósul meg. Eléggé ellentétes irányú jogi megoldásokról lehet tehát számot adnunk, amelyek részben a piacgazdálkodásra való áttérés eredményeként tárgyalanná váltak, részben azonban bizonyos körben még jelenleg is érvényesülnek és hatnak.

2. A teljes megértés szempontjából – mint arról a továbbiakban részletesen szólunk – tudnunk kell, hogy Magyarország első Polgári Törvénykönyve 1959-ben született. A vázolt változások eredményeként ugyan e kódex rendkívül sok módosításon ment keresztül, vitathatatlan azonban, hogy egészében még ma is ez jelenti a polgári jog tételes törzsanyagát. Szinte érintették a személyi jogot, az öröklési jogot, nem alapjaiban érintették a delictuális jogot; igen jelentős a változás viszont a témánkon kívül eső tulajdonjogi részben és igen vegyes képet látunk a szerződési jogban. A szerződések általános szabályai körében ugyanis időtálló jogtételek mellett jelentős módosulások történtek és ugyanez mondható el az egyes szerződésekről szóló részben, főleg az ún. korábbi tervszerződés alaptípusát képező szállítási és beruházási jogviszonyoknál; kevéssé történt viszony változás számos olyan szerződésfajtánál, amelyek főleg az állampolgárok közvetlen szerződési kapcsolatait érintik, mint pl. közönséges vétel, egyszerű vállalkozás stb. Feltétlen említést kell tenni arról, hogy

megjelent az igény újfajta nevesített szerződések törvénykönyvi szabályozására (pl. lízing, factoring, know-how szerződések, stb.). Világos, hogy a korszerű szabályozás igénye új törvénykönyv megalkotását teszi szükségessé, a változások törvényi érvényrejtetése, valamint az új intézmények megfelelő beépítése érdekében. Ez a munka már jelenleg folyik, de az előjelek szerint kb. 1996–1997-re fejeződik be, amikor a piaccgazdálkodás követelményeihez alkalmazkodó új magyar polgári törvénykönyvről beszélhetünk.

A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyve Negyedik Részének I. Címe "A szerződés" elnevezés alatt, III. Címe pedig "Egyes szerződések" elnevezés alatt szabályozza a polgári jogi szerződés intézményét. A szerződések joganyaga a 685 §-ból álló kódex egészének több mint a felét öleli fel. A §-ok száma természetesen magában véve még túlságosan sokat nem mond; a szabályok nagy tömege önmagában még formális értékű; visszavezethető volna esetleg pl. a szabályozás által átfogott terület rendkívül heterogén tartalmára, ahol tehát általánosításra kevésbé volt a törvényalkotónak lehetősége, vagy arra, hogy a jogalkotó e körben a kazuisztika mezeire tévedt stb. Az első feladat tehát annak a reális magnak a felkutatása, mely a számokban csupán formálisan tükröződik; elvi magyarázatot kell adnunk arra, hogy a szerződés jogintézményében miért a jogtételek e nagy bőségének az összesűrűsödése. Választ kell adni arra, legalábbis indirekt módon, hogy a számoknak e tekintetben van-e reális jelző szerepe: nagyjából hűen tükrözik-e azt, hogy a társadalmi viszonyok szélesebb körét átfogó, vagy csak csupán szűkebb körre korlátozódó, fejlődő vagy elhalóban lévő, a társadalomépítésben jól hasznosítható vagy elhanyagolható értékű jogintézményről van-e szó. A felvetett kérdést most már egészen konkrétan úgy is formulázhatnánk: mi a szerződés társadalmi-gazdasági jelentősége, funkciója, "életképességének" magyarázata általában, mi a jelentősége és funkciója különösen viszonyaink között, mégpedig a Polgári Törvénykönyv megalkotásakor, illetőleg az azt követő időszakban. Joggal állíthatjuk, hogy ma már a jogtudomány a szerződés funkciói és jelentősége megítélése tekintetében egészében véve egységes állásponton van. A részletek mellőzésével az ezzel kapcsolatos legáltalánosabb érvényű megállapításokat a következőben foglalhatjuk egybe: a szerződés olyan átfogó és rugalmas jogi forma, amelyet a tartalom szempontjából igen különböző viszonyok rendezésére lehet felhasználni.

Teljesen egyértelműen következik mindebből, hogy a fejlődés útján járó államokban a szerződés jogintézménye igen sokoldalú szerepet tölt be. Az állam e jogi formát is felhasználja a termelés és csere viszonyainak szervezésére, lebonyolítására és ellenőrzésére. Kétségtelenné vált, hogy a szerződési rendszer a legcélravezetőbb módon teremt kapcsolatot az egyes szektorok gazdálkodó egységei között. Bevált jogi eszköze továbbá a szerződés a személyes szükségletek kielégítése céljából létrejövő és termék-előállításra vagy -elosztásra irányuló társadalmi viszonyoknak, másoldalról pedig a személyi tulajdonból folyó rendelkezési jogosultság realizálásának; végül nem lebecsülhető szerepe volt a magántulajdonosok különböző irányú gazdasági kapcsolatainak lebonyolításában.

A szerződés funkcióinak eme felvázolásából is érthető, hogy a gazdasági szervező tevékenységet is ellátó állam részére a szerződési rendszer egészének működése nem közömbös. A szerződés intézményének társadalmi jelentősége és szerepe nemcsak természetessé, hanem egyenesen szükségsszerűvé teszi azt, hogy az állam a szerződési viszonyokat a maga szabályozási körébe vonja, azokat

szankcionálja. A szerződés mint árúviszonyt hordozó akaratilag viszony épp ezzel az állami elismeréssel, az állami kényszer biztosításával lép be a jog világába, válik jogviszonnyá, teszi a szabályanyag összessége azt jogintézménnyé.

Amint tehát mondtuk, a szerződési rendszer jelentősége és funkciói tekintetében nagyban-egészében véve egységes álláspont alakult ki, amelyet a tételes jogi szabályozás és a joggyakorlat is alátámaszt.

Rögtön hozzátehetjük azonban ehhez: ha a szerződés funkcióinak differenciáltságát illetően közös is a jogtudomány képviselőinek álláspontja, magának a differenciáltságnak a tényéből különböző szerzők igen eltérő következtetéseket vonnak le. Különösen élesen tükröződött ez abban az elméletben, amelyet a gazdasági jog újabb koncepciójaként szokás volt emlegetni. Ennek hívei a szerződési jog területén minőségi különbséget hirdettek a társadalmi tulajdon talaján érvényesülő csereviszonyokat realizáló szerződések, valamint az egyéb tulajdoni formákhoz kapcsolódó szerződések között. A szerződési rendszer imént említett funkcionális differenciáltsága az egyik olyan körülmény, amelyből – érvelésük szerint – a jogágazatbeli differenciáltság szükségessége is következik. Más szóval: különböző szerződéseket különböző jogágba javasolták besorolni attól függően, hogy az adott szerződéstípus milyen vagyoni viszonyokat fog át, kik között jön létre, milyen fokban érvényesül a központi irányítás, mennyiben telített igazgatási elemekkel stb. az új gazdasági jog meghirdetői számára azonban természetesen nem pusztán arról volt szó, hogy a szerződéstípusok különbözősége felhasználható elem – több mással együtt –, az egyik "rendező elv", a jogrendszer világának jogágazati újrafelosztására. Sokkal inkább az ellenkezőjén volt a hangsúly: a szerződések különböző jogágakba való "szétszórására" éppen azért van szükség érvelésük szerint, mert a különböző tulajdoni formákhoz kapcsolódó szerződések tartalmukat és jellegüket tekintve annyira másak, hogy megfelelő általánosításra, "hasznos absztrakcióra" már aligha van lehetőség. Minden szerződési típusra érvényes általános szabályozás már aligha lehetséges véleményük szerint és legfeljebb bizonyos szerződéstípus-csoportok közös vonásának felvázolásáról lehet szó, amelyek körén belül még viszonylagos homogenitás érvényesül. Meg kell elégednünk azzal, hogy az ún. új gazdasági jogi koncepciónak a szerződésekkel kapcsolatos ezen legalapvetőbb megállapításait csupán érintjük. Nagyobb részletességgel azzal a későbbiek során sem foglalkozunk, egyrészt, mert hazai jogtudományunkban észrevehetően az elmélet jelentkezése ki nem mutatható, másrészt – és főleg – azért, mert a magyar Polgári Törvénykönyv megoldásaiban az elmélet hatásainak nem volt nyoma.

A Polgári Törvénykönyv (de bármely más törvénykönyv) szerződési rendszere lényegének a bemutatásához azonban nyilvánvalóan nagyon kevés annak akár ismételt és nyomatékos hangsúlyozása, hogy a szerződéseknek az adott társadalmi rend viszonyai között szerepe, mégpedig igen sokoldalú szerepe van. Aligha kell hosszasan magyarázni, hogy a joganyag megértéséhez és főleg megéréséhez elkerülhetetlenül szükséges a szerződésnek, mint gazdasági és jogi jelenségnek a vizsgálata; ennek hiányában lehet ugyan az adott törvénynek odatartozó szavait ismerni, rendelkezéseit memorizálni, de az intézmény valóságos összefüggéseit felismerni, a törvényalkotó által érvényesíteni kívánt tendenciákat tudatossá tenni, a jogszabályi materiát valóságosan és hűen értékelni azonban már aligha.

A szerződés által átfogott gazdasági-társadalmi viszonyok valóságos tartalmának feltárását emellett – éppen témánk szempontjából – még két körülmény

különösen is indokolja. Első pillanatban ugyanis szinte meglepőnek tűnik az, hogy már a római rabszolgatartó jogban elemeiben megjelent és különösen a kapitalizmus idején általánossá vált jogi formát, a szerződést, a teljesen újfajta vagyoni kapcsolatok lebonyolítására az állam messzemenően felhasználja. A "túl buzgó" talán a múlthoz való indokolatlan görcsös ragaszkodást látja ebben, az idealista pedig a jogintézmények örökérvényűségének igazolására talál érveit. Megfelelő elemzéssel kell tehát tudatossá tenni azt, hogy e szerződési rendszer tartalmilag és alapvető sajátosságait tekintve más, mint a korábbi társadalmi rendszerek hasonló elnevezésű intézménye; alapjában véve más akkor is, ha egyes formái – és nem lényegtelen – ismérvek itt is, ott is fellelhetők. E formális hasonlóságoknak is természetesen megvannak az indokai; az összehasonlíthatatlanul nagyobb hangsúly azonban a különbségeken van. Ezek megfelelő érzékeltetése azonban csak a szerződés valóságos belső, gazdasági és jogi tartalmának a feltárásával lehetséges.

A szerződés elméleti alapjainak kimunkálásával kapcsolatos eredmények ismertetését igénylő második körülmény pedig az, hogy a Ptk. szerződési rendszeréről bizonyos átfogó, egységes, a részletek mellőzése ellenére mégis hűnek mondható képet adni csupán a szerződési jog alapelveinek a segítségével, azok rendszerében és felhasználásával lehetséges. A "jogi megismerés" számára ugyanis ezekben az alapelvekben fejeződik ki a legpregnansabban az intézmény tényleges tartalma, célja, jellegzetességei, jogrendszerbeli helye, fejlődésének perspektívája; azok beszélnek legmeggyőzőbben a törvényalkotó szándékáról. Ennek a módszernek – az alapelvek rendjében és tükrében történő tárgyalásnak – követése ugyancsak feltételezi a tisztánlátást a szerződési forma mögött lévő (gazdasági) viszony jellege tekintetében. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az alapelvek sem metajurisztikus jellegűek, önmaguktól fogva valók és önmaguk által meghatározottak; azokat nem a törvényalkotó találja ki s változtatja kénye-kedve szerint. Végső soron ezek az alapelvek is a termelési viszonyoknak az adott társadalomban érvényesülő rendjétől függően alakulnak, a jogi szabályozásnak pedig – ha nem akar ködösíteni, vagy leplezni – az így meghatározott alapelveket kell kifejeznie. Teljesen kétségtelen, hogy a joganyag megismerésére törekvőnek elsősorban éppen ezekkel az alapelvekkel kell tisztában lennie; ehhez pedig nem elegendő az absztrakt alapelvek ismerete, hanem legalább annyira fontos az azokat kiváltó és meghatározó tényezők megismerése is.

Összefoglalva a mondottakat: a Polgári Törvénykönyv szerződési rendszeréről megfelelő képet csak akkor tudunk adni, ha megfelelően tisztázzuk az intézmény gazdasági tartalmát és jogi ismérveit.

Ezek a jogi "megfelelők" azok, amelyek – hogy úgy mondjuk – a szerződés jogi karakterisztikonját megadják, a jogdogmatikai következtetések kiindulópontjául szolgálnak, amelyek a jogintézményt a jogágon belül tipizálják; legfőképpen pedig ezeknek a ismérveknek a felhasználásával és általánosításával állapíthatjuk meg a minden jogintézmény tartópilléreül szolgáló jogi alapelveket.

Ha pedig igaz az, hogy a szerződés, mint jogi forma, lényegének a megvilágításához az első lépcső a szerződés által átfogott gazdasági-társadalmi viszonyok tartalmának a feltárása, mivel ez meghatározó jelentőségű a jogintézménynek a tartalmára, azaz a szerződési jogviszony keletkezésére, lebonyolódására, megszűnése esetén érvényesülő szankciós rendszerére stb. is, s ha igaz továbbá hogy ezek a tartalmi sajátosságok a legeggyértelműbben az alapelveken keresztül fejeződnek ki, mert ezek a szerződés belső gazdasági tartalmának – bár

viszonylag – önállósult, mégis attól elválaszthatatlan – nagyban-egészben hű tükröződi, úgy adva van a további tárgyalás rendszere is: előbb a szerződés elméleti alapjaival kell foglalkoznunk, fel kell tárunk ennek eredményeként az adott jogrendszerben kifejeződő alapelveket, végül pedig a szerződések alapelvei tükrében törekszünk bizonyos általános képet adni a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvének szerződési rendszeréről.

3. A Polgári Törvénykönyv már a legelső rendelkezésében, az I. § (1) bekezdésében kifejezi azt, hogy elsődlegesen vagyoni viszonyok szabályozása a törvény fő célja. E vagyoni viszonyok egyrészt tulajdonjogi viszonyok; az annak szabályozására szolgáló alapvető és elsődleges jogintézmény döntően befolyásolja az egyéb vagyoni viszonyok rendezésére szolgáló intézményeket is. A vagyoni viszonyok másik fő formáját a termékek cseréjét realizáló viszonyok teszik ki. Ez utóbbiak pedig gazdasági tartalmukat tekintve áruviszonyok, az áruviszonyok a jogi szabályozásban a szerződések intézményén keresztül fejeződnek ki. Nélkülözhetetlenül szükséges tehát, hogy legalább vázlatosan áttekintsük azokat a tételeket, amelyeket a politikai gazdaságtan és a jogtudomány az áruviszony – mint gazdasági viszony – és a szerződés – mint jogi viszony – közötti összefüggésekre vonatkozóan felállít.

Az áruviszony a maga történeti és legalapvetőbb értelmében lényegét tekintve egymástól független, ugyanakkor egymásra utalt tulajdonosok (termelők) közötti csereviszonyt jelent. Az áruviszony mindenekelőtt árutermelést tételez fel. Az árutermeléshez pedig történelmileg egyrészt a társadalmi munkamegosztás kialakulására volt szükség, ami végső fokon azt jelenti, hogy az egyes termelők meghatározott termékek előállítására specializálódtak, másodsor arra volt szükség, hogy a termelőeszközök és a munka termékei magántulajdonban legyenek. Az árutermelés ennek folytán felfedezhető a rabszolgatartó és a hűbéri társadalomban is, azonban mint egyszerű árutermelés még az árutermelők személyes munkáján alapult. Az árutermelés uralkodóvá, egyenes jellegűvé a kapitalizmusban válik.

Az áruviszony tárgyai az áruk, amelyeknek jellemző sajátosságaik, hogy egyrészt valamilyen (tág értelemben vett) szükségletet elégítenek ki, másrészt, hogy azokat nem saját fogyasztásra, hanem csere céljára termelik. Az áru éppen ezen tulajdonságai folytán válik szükségképpen a csereviszony tárgyává. Amint mondtuk, az áruviszony a magántulajdonon alapuló társadalmakban elvileg magántulajdonosokat tételez fel, tehát olyan személyeket, akiknek módjuk van a cserére, mivel rendelkeznek cserére alkalmas termékkel, másrészt mert lehetőségük (és egyben szükségük) is van a cserére. A csereviszonyban részt vevők egymáshoz való viszonyát a termelőeszközök magántulajdonán alapuló társadalmakban sajátos ellentmondás jellemzi. E tulajdonosok egyrészt egymástól elszigeteltek, függetlenek, ugyanakkor egymásra utaltak. A termelőeszközök magántulajdona ugyanis elválasztja az embereket és az egyes árutermelők munkáját az illető magántulajdonosé teszi. Az árutermelők egymástól elszigetelten folytatják tevékenységüket, az egyesek munkája társadalmi méretekben nincs egybehangolva, nincs összeegyeztetve. Az elszigetelt magántermelők közt "versenyharc" folyik. Mindegyik árutermelő önállóan, a másiktól függetlenül termel, senki sem tudja mennyi a szükséglet abban az áruban, amelyet termel, hogy el tudja-e adni áruját a piacon és megtérül-e az áru előállítására fordított munkája. Az árutermelés fejlődésében mindinkább fokozódik a piac uralma az árutermelő felett. Másfelől viszont a termelési rendre jellemző elszigeteltség mellett a társadalmi munkamegosztás folytán ugyanitt sokoldalú kapcsolat is van a magántulajdonosok

között. Minél nagyobb a társadalmi munkamegosztás, annál többféle terméket állítanak elő a különálló termelők, annál szélesebb körre terjed ki az egymáshoz való kölcsönös függésük, annál nagyobb hatófokú az azt diktáló gazdasági kényszer, hogy egymással kapcsolatba, gazdasági viszonyba kerüljenek. Az ártermelők tehát függetlenek, mert magántermelők, ugyanakkor azonban egymásra utaltak, mert társadalomban élnek és termékeiket kénytelenek értékesíteni, eladni.

Az áruviszony további lényege az, hogy csereviszony és mint ilyen, értékek cseréjét jelenti. Mivel a csereviszonyok – a mondottak szerint és leegyszerűsítetten – abban állnak, hogy a tulajdonosok, a számukra felesleges termékeket olyan termékre cserélik be, amelyre szükségük van, történelmileg szükségképpen ki kellett alakulnia egy általános mércének, amely a cserére kerülő dolgok egymáshoz való viszonyítására alkalmas volt. Ez az általánosan érvényesülő mérce az egyes kicserélésre került áruk értéke. Természetes, hogy alapvetően a csere egyenlő értékű áruk kicserélését jelenti. Bizonyos, hogy a kölcsönös szolgáltatásoknak ez az egyensúlya nem feltétlenül és minden egyes esetben mutatható ki; kétségtelen azonban, hogy átlagosítva, társadalmi méretekben a törvényszerűség érvényre jut.

Látható, hogy az árucseré tartalma feltárásánál az előzőekben a történelmileg kialakult és döntően a tőkés termelési viszonyokra jellemző áruviszonyt vettük alapul. Az áruviszony ismérvei – az egyetemes áruvá alakulás folytán – itt jelentkezik a legerőteljesebben, a jellemző sajátosságok itt a legmarkánsabbak, az elemzés szempontjából a legjobban megfoghatók. Bármennyire is éles képet kaptunk azonban ily módon az árucseré-viszonyokról, nem mondhatjuk egyben azt is, hogy a tett megállapítások általános érvényűek is volnának. Az árucseré-viszonyokra vonatkozó "általános érvényes, egészen általános törvények" száma csekély. A kisebb-nagyobb eltérések még az azonos típusú társadalmi formákon belül is kimutathatóak; még jelentősebben mutatkoznak meg, ha az egyes társadalmi formákat vetjük egybe. Különösen fogyatékos pedig az adott jellemzés akkor, ha annak tételeit a napjaink viszonyai között érvényesülő csereviszonyokra akarjuk alkalmazni. Az árucseré-viszonyok korábban említett számos ismérve ugyanis vagy teljesen hiányzik és éppen ellentétes előjelű jellegzetesség az uralkodó, vagy bizonyos ismérvek csak meglehetősen módosult formában érvényesülnek.

Többszörösen hangsúlyoztuk már, hogy az áruviszony belső gazdasági tartalmának ismerete aligha nélkülözhető a szerződés jogintézménye lényegének a megértéséhez; ez tette indokolttá a gazdaságtani tanítások felvázolását. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a viszonylag részletesebb tárgyalás ellenére is csupán a legalapvetőbb, legtipikusabb és főleg a jogi elemzés céljából, a szerződési rendszer alapelvei szempontjából jelentőséggel bíró ismérvek bemutatására kerülhetett sor azokra is sokszor csak úgy, hogy a jelenségeket szándékoltan leegyszerűsítettük.

A következőken most már az áruviszonyok jogi oldalának tárgyalásánál kell hasznosítanunk az ismertetett tételeket; tisztában kell lennünk azonban azzal, hogy ez nem mindig könnyű, hiszen a jog világában a jelenségeknek megvan a viszonylagos önállósága s a más tudományágak által felismert törvényszerűségek, felállított tételek, kimunkált összefüggések gyakran csak áttételekkel hatnak, közvetve mutathatók ki és a jelenségek leírására használt kategóriák és fogalmak a jog nyelvén nemegyszer sajátos jogi vonatkozásokkal színezett értelmet fejeznek ki.

Amint a bevezetőben említettük már, az árucseré viszony jogi kifejezője, mintegy lebonyolítója a szerződés: a szerződések jogi tartalmát végső fokon éppen az

árucsere-viszony jellegzetességeiben kell keresni. A csereviszonyok ismertetteti jegyei a szerződésnek, mint jogintézménynek a következő sajátosságait eredményezik:

a) A szerződési jogviszony magántulajdonosokat tételez fel, akiknek tulajdonában cserére alkalmas tárgy van és akiknek számára a csere lehetőségét a rendelkezési jog biztosításával a jogrendszer elismeri. (E szempontból közbű, hogy nem minden szerződés eredményez tulajdon-átruházást, mert a tulajdonjog tartalmát – a birtoklási vagy használati jogot – valamilyen formában azok is érintik.)

b) Mivel az áruviszony különálló, de mégis egymásra utalt tulajdonosok közötti kapcsolat, jogilag szükséges az, hogy a tulajdonosok egymás jogait kölcsönösen elismerjék, azaz ők elvileg egyenlő jogi helyzetben legyenek; ezt a "mellérendeltség" ismérvével szokásos jellemezni.

Ugyanakkor az a körülmény, hogy adott esetben elvileg az önálló tulajdonos tetszésétől, belátásától függ az, hogy a tulajdona tárgyát képező dolgot kinek idegeníti el és a másik tulajdonos akaratától függ, hogy adott esetben a csereviszonyban részt vesz-e, azt eredményezi, hogy a szerződés alapvetően akarati viszony. Ha tehát a szükséglete kielégítése érdekében a tulajdonos kényszerítve is van arra, hogy szerződéseket kössön, érdekei gazdaságilag kényszerítik is az áruviszonyban való részvételre, az, hogy az ezt célzó szerződést in concreto mikor, kivel és milyen feltételek mellett köti meg, az ő akarat-elhatározásától függ; sőt, az egyik árutulajdonos akaratát még nem is elég, hiszen a csere szükségképpen feltételezi egy másik tulajdonosnak a csereviszonyban való részvételt kifejező akaratát is. A szerződéseknél jogi szempontból egyik legfontosabb jellemzője éppen az, hogy kölcsönös akaratok találkozása alapján jön létre. Épp a mellérendeltség és az akarati jelleg az, amelyből kiindulva a jogtudomány a maga szerződési rendszerének alapelveit meghirdette. A mellérendeltség érvényesülése természetesen feltételezi azt, hogy absztrakt értelemben mindenki egyenlő jogi helyzetben legyen, mert csak így képzelhető el, hogy az egyik szerződő partner a másikkal szemben – a szerződésekre irányadó normák alapján (azaz a magánjog szabályai szerint) – közvetlen kényszerítő hatalommal, utasításadási joggal ne rendelkezzen, ami voltaképpen a mellérendeltség tartalmi jellemzője. A jogegyenlőséget az áruviszony jogi formája messzemenően igényli. A jogegyenlőség elismerésére – a mellérendeltség érvényrejuttatása mellett – szükség van továbbá azért is, hogy a szerződés, mint "akarati viszony" jelentkezzen. A magánjogi szabályok által is biztosított közvetlen kényszer alól felszabadított személyek esetén lehet ugyanis csupán arról szó, hogy az ő tetszésétől függ, hogy adott esetben kivel és milyen feltételek mellett lép jogviszonyba; ilyenformán mindenki akaratát szerint szabadon szerződhet. "Jogegyenlőség" és "szerződési szabadság": ez a szerződési rendszer két legfontosabb emlegetett kritériuma.

A jogtudomány már régen kidolgozta a "jogegyenlőség" és a "szerződési szabadság" sokat hangoztatott elveinek bírálatát, feltárta e fogalmak valóságos belső tartalmát és különösen e kategóriáknak a társadalmi rend egésze szempontjából jelentkező hasznát. Amint láttuk, a jogegyenlőség meghirdetésére a fejlődő országoknak a korábbi feudális elnyomás felszámolása érdekében volt szüksége: egyenlőséget biztosított mindenki számára annyiban, hogy megszüntette a feudális egyenlőtlenségeket. Ennek egyik, a mi szempontunkból különösen jelentős indító oka, hogy csak így és ezáltal vált képessé mindenki a mindenfajta szerződés megkötésére. Az áruviszonyokban való részvétel lehetőségének a biztosítása mindenki számára pedig döntő fontosságú, hiszen a munkaerő elsajátítása is az áruviszonyok formájában

történik meg. Ha az áruviszonyok formája a szerződés, akkor a munkaerő értékesítésének formája is a szerződés; ha a szerződés jogegyenlőséget tételez fel, úgy – legalábbis a felszínen – el is kell ismerni ezt a jogegyenlőséget, ezért szokásos azt formális jogegyenlőségként jellemezni.

Lényegében ugyanez a helyzet a szerződési szabadság elvével is. Formailag az áruviszonyban való részvételhez, a jogviszony létrejöttéhez akaratnyilatkozatra van szükség. Arra azonban, hogy a jogviszony mindkét alanyának akarata alakítólag is hasson a szerződés tartalmára, alig van lehetőség. A gazdasági kényszer ugyanis azt diktálja, hogy a munkás megkösse a munkaszerződést akkor is, ha az számára kedvezőtlen. Az akarati jelleg itt is csupán formálisan, a felszínen jelentkezik, de tényleges érvényesülését a társadalmi helyzettől függő gazdasági kényszer határozza meg. A gazdasági kényszer természetesen a másik fél szerződéskötéseit is motiválja; ez már a tőke természetéből, a tőkefelhalmozásból is adódik. A lényeges különbség azonban az, hogy a társadalmi méretekben az erősebb felet a gazdasági kényszer nem akármiféle szerződés kötésére sodorja, hiszen módja, lehetősége és ereje van arra, hogy csupán a számára előnyt jelentő, vagy azt ígérő jogviszonyban vegyen részt.

Az eddig elmondottakból pedig a szerződési rendszer jellemzésére több következtetést lehet levonni. Az első az, hogy a szerződési szabadság mellett, annak másik oldalaként joggal beszélhetünk szerződési kényszerről is. Ennek egyik értelmét a gazdasági kényszer adja meg, a másik értelmét pedig az, hogy elvben a szerződés az a legfőbb forma, amellyel a másokra is érvényes joghatást létre lehet hozni.

A második következtetés, hogy az akarati jelleg messzemenően középpontba állításának következményeként a szerződésre vonatkozó törvényi szabályok szubszidiáriusak, diszpozitívek; a szerződés kötelező erejét a felek kölcsönös elkötelezése, az "önkéntes lekötöttség" biztosítja. Bizonyos lekötöttségre, stabilitásra ugyanis még a magánautonómia korlátlanágának hirdetése közepette is szükség volt.

Ebből fakad a forgalmi biztonság követelménye, amely bizonyos védekezési kísérlet a forgalmi viszonyok anarchiájával szemben. Ideológiai alapjául megint az "önkéntes akaratból történt elkötelezés" szolgált; az elkötelezés magában foglalja a "pacta sunt servanda" követelményét is.

c) A szerződés – éppen mert jogintézmény – nem egyszerűen akármiféle akaratviszonyt jelent, hanem államilag elismert akaratviszonyt. A szerződések szabályozását célzó rendelkezésekben az állami akarat realizálódik. Minden egyes szerződéses akarat jogi elismerésének szükségképpen feltétele az, hogy állami normatív akarral – legalábbis a célzott joghatást illetően – találkozzék az egyes szerződő felek egybevágó akarata. Ha a találkozás megvan, a joghatás beáll, a szerződés hatályosul. Ha nem, a szerződés vagy létre sem jön, vagy célját nem tölti be; a szerződés születésének vagy létezésének valamely fázisában hiányozni fog a legfontosabb éltető elem: az állami elismerés.

II.

A Ptk. reformjával kapcsolatosan óhatatlanul felvetődik az ún. kereskedelmi jog különálló kodifikálásának célszerűsége, vagy éppen szükségessége. Anélkül, hogy az idevágó részletekre részletesen kitérhetnénk, leszögezzük: Magyarországon ma nem aktuális a külön kereskedelmi törvénynek a létrehozása és ennek megfelelően külön

kereskedelmi ügyleti kódex kodifikálása. A kötött gazdálkodás időszakában – több külföldi országtól eltérően – hazánkban gazdasági kódex megalkotására nem került sor és ugyanúgy nem időszerű az általános polgári jogi kérdéseket tárgyaló polgári törvénykönyvi szabályozással párhuzamosan kereskedelmi kódex megalkotása sem, noha egyesek részéről – bár legalábbis jelenleg kisebbségi véleménnyel – ilyennek az alkotása a piacgazdálkodás körülményei között esetleg indokolt lehetne. A negatív álláspont ellenére mégis nem tartjuk teljesen célszerűtlennek azt a rövid összefoglalást, melyet Deák Dániel: A kereskedelmi jog alapjai (Főiskolai jegyzet, Bp. 1991.) c. munkájában, annak IV. fejezetében Kereskedelmi ügyletek címmel foglal egybe: "A kereskedelmi ügyletek joga a polgári jog fő alkotóelemét képező kötelmi jog különös részének alkalmazása az üzleti kapcsolatokra, azaz a vállalkozói magatartásra. A fejlett államok jogában a kereskedelmi törvénykönyvek tartalmaznak speciális kereskedelmi jogi intézményeket a kötelmi jog általános részébe vágó tárgykörben is, s ez így volt annak idején a magyar Kt-ben is. Jelenleg azonban, külön kereskedelmi jogi törvényhozás hiányában, a kötelmi jog általános részéhez tartozó, de speciálisan kereskedelmi jogi rendelkezéseket egyáltalán nem találunk. Mégis kiemelünk itt két témakört az általában vett magánjog mint a hatályos magyar pozitív jog témaköréből, amelyek különös jelentőségre elsősorban az üzleti életben tesznek szert". Majd gondolatmenetét folytatva, szinte példászerűen a következő részkérdésekre tér ki: „Az, hogy adott esetben indokolt a kötelmi jog általános részébe vágó intézmények kereskedelmi jogi szabályozása is, számos példán keresztül érzékelhető, amelyek közül megemlítnék néhányat. A hatályos Ptk. előírja pl. azt, hogy a gazdálkodó szervek közötti követelések, az általános, öt éves elévülési idővel szemben egy év alatt évülnek el. A formátlanság eszménye a kereskedelmi jogban is érvényesül, mégis nagyobb szerepe van az írásbeliségnek. A hatályos magyar jog is többnyire követi azt a megoldást, hogy a kereskedelmi jog hatókörébe vágó szerződések érvényes megkötésének feltételeként előírja az írásbeli formáját. Tekintettel arra, hogy a szerződés tárgya igen gyakran nagy érték vagy szakmailag magas bonyolultsági fokot elérő szolgáltatás, a szerződéskötés folyamata is speciálisan szabályozandó. Így pl. nyilvánvalóan el kell térni a rendes ajánlati kötöttségi időtől, amely postafordultányi időszak, s annak hosszabbnak kell lennie. Célszerű adott esetben előírni azt is, mint a Kt., hogy a hallgatás az ajánlat elfogadását jelenti. Általában elmondható, hogy a magyar pozitív jog igen sok olyan rendelkezést tartalmaz, amely eltérést rögzít a kötelmi jog általános szabályaitól, csak ezek nincsenek egységesen szabályozva, hanem szétszórtan helyezkednek el az egyes szerződési szabályok keretében."

Majd ugyanő a viszonylag különálló kereskedelmi jogi szabályozás mellett a következő konkrét kérdésekben elfoglalt álláspontjával, illetve hozandó rendelkezésekkel érvel: "Ennek ellenére a magyar jogban nem egy esetben egyáltalán nem leljük fel azt, ami rendszerint megtalálható egy kereskedelmi törvénykönyvben. Ilyen pl. az, hogy a rendes kereskedő gondosságával kell eljárni, ami több, mint a jóerkölcsbe ütköző magatartás tilalma, ugyanis a felelősség szigorúbb mércéjének alkalmazását teszi lehetővé, mint ami a közönséges polgári jogi gondosság esetében érvényesíthető lenne. Nem találjuk meg a hatályos magyar jogban azt az egyébként bevett rendelkezést sem, hogy a kezességvállalás esetében a főszabály a készfizető kezesség, vagy hogy az osztott felelősséggel szemben az egyetemleges felelősség irányadó mindazokra nézve, akik kereskedelmi ügyletben egy harmadik személy irányában közösen kötelezettséget vállaltak. Ilyen rendelkezés az is, hogy az elmaradt

hasznát nemcsak kivételesen lehet követelni, hanem minden rendes esetben. A zálogjog érvényesítése is gyorsabb és kevesebb költséggel jár a Kt. szerint, mint a polgári jogban. Különösen figyelemre méltó a Kt.-nek az a rendelkezése, amely áttöri a "nemo plus iuris" elvét, azaz a kereskedő üzleti körében jóhiszeműen tulajdont szerezhethet az eladótól akkor is, ha az maga nem tulajdonos."

III.

Végül a Ptk. reformmunkálatai során a jogtudomány több képviselője is kifejtette egyes kérdésekben az álláspontját. Ezek közül Kecskés László és Lontai Endre véleményét közvetítjük, annál is inkább, mert megállapításaikkal túlnyomó részben egyetértünk.

Kecskés László volt igazságügyi minisztériumi helyettes államtitkár a Magyar Jog c. hazai folyóirat 1991. áprilisi számában "A civilisztikai és gazdasági jogalkotás irányairól" c. tanulmányában témánkkal kapcsolatosan a következőket mondja: "Amíg az 1960-ban hatályba lépett és mintegy 25 módosítással még mindig hatályban lévő Polgári Törvénykönyvünk 50-es évekbeli előkészítése során a kodifikátoroknál csak tudat alatti jelleggel jelentkeztek a piactudományi motívumok, addig az új Polgári Törvénykönyvünket nyíltan és teljes egészében a piactudomány aktuális kritériumai alapján akarjuk megszerkeszteni. Nyilvánvaló törekvésünk az, hogy polgári jogunk szabályait liberalizáljuk. Kérdéses viszont, hogy ezt a célt milyen ritmusban valósítsuk meg. Ha túlzásba visszük a liberalizálást, féltő, hogy helyrehozhatatlan hibákat is okozunk. Ilyen szempontból is érdekes például az állam javára marasztalás intézménye. Igaz, hogy ez a szankció kimondottan szocialista eredetű és a polgári jogász számára idegen büntetőjogi ízt hordoz, de mégis óvatossá kell lenni szabályai hatályon kívül helyezésével. Ha például polgári jogi ügyek keletkeznek a spontán privatizációs esetek némelyikéből, akkor az állam javára marasztalás szankciójának esetleg még jelentős jogalkalmazási szerepe lehet a közeljövőben is. Már most biztosnak látszik, hogy például az ún. kötelmi jog részben az általános kérdések között kiemelkedő jelentőségüként foglalkozunk majd a nem vagyoni kártérítés újraszabályozásával, a fogyasztói érdekvédelemmel, a standardizált blanketta szerződések alkalmazásából adódó sérelmek orvoslásával, a szerződésszegési kárfelelősség és a szerződésen kívüli deliktális kárfelelősség szabályainak összehangolásával, különös tekintettel a kártérítések mértékének kérdéseire és a termékfelelősségre [lásd: Ptk. 318. § (1) bekezdése]. A szerződések jogi szabályozásának kialakításánál dönteni kell arról, hogy equilibrium (egyenlőségi) vagy antiequilibrium (egyenlőtlenségi) gazdasági alaphelyzetet vegyünk-e figyelembe.

A Ptk. módosítása során új szerződéstípusok bevezetésére is gondoltunk. Talán a know-how, a leasing és a factoring szerződések jutottak a tipizálódás olyan fokára, ami már esetleg a Ptk. szintjén való elismerésüket is igényli. A Polgári Törvénykönyv módosításának igen fontos előzetes alapkérdése az, hogy miként alakuljanak a polgári jogi szabályozás határai. Egyes részterületek relatív önállósodásával számolnunk kell, de ezen témakörök alapelemeit azért mégis csak szerepeltetni kell a kódexben is. Ilyen nézőponttal közelítünk majd az iparjogvédelem, a szerzői jog és a társasági jog szabályozásához."

Lényegében ugyanezzel vagy legalábbis ugyanezekkel a témákkal is foglalkozik Lontai Endre professzornak Budapesten 1990-ben tartott előadása, amelyre a MTA Állam- és Jogtudományi Intézete rendezésében került sor. Az előadás angol nyelven megjelent "Questions of Civil Law Codification" tanulmánykötetben "Codification of the law contracts" címmel.

Szerződési jogunk alapvető elve a szerződés szabadsága. Ez a szerződéskötés, a partnerválasztás, a szerződés típusának és a tartalma szabad megszövegezésének szabadságát jelenti. A szerződés szabadságának ezen elvét nem lehetett korlátozás nélkül keresztülvinni. A szerződés szabadsága megnyilvánul abban is, hogy a felek elvben szabadon kiköthetik - főleg kölcsönös érdekeik kifejezése révén - a szerződés tartalmát és feltételeit. A szerződések jogszabályai főként megengedő jellegűek.

A szerződésekre vonatkozó megengedő-segítő jellegű szabályok ugyanebben az időben hozták létre a típuszabadságot is. A törvényhozó a Ptk-ban a szerződés típusainak feltételeit a gyakorlatban sűrűn előforduló, régi tradíciókra alapozta, és ez a lista a módosítások folyamán még tovább gazdagodott, a Ptk. jelenleg nem több, mint kb. 30 szerződéstípust tartalmaz (beleértve néhány különösen független "szubtípust"). Ennek megfelelően a szerződéses partnerek szabadon választhatják meg a szerződés típusát többnyire kapcsolatuknak, érdekeiknek megfelelően, kiegészíthetik, megváltoztathatják a szerződés feltételeit (kevert szerződések), szerződést köthetnek a Ptk-ban meg nem nevezett szerződéstípusra is (névtelen szerződések), illetőleg a felek alakítják ki a szerződés feltételeit. A modern szerződési jog a liberalizmus "laissez faire" elvén kívül magában foglalja a szerződési partnerek egyenlőtlen gazdasági helyzetével való számolást is, rendszerében megjelennek a szerződési szabadsággal való visszaélést megelőzni kívánó szabályok és a nyomós közérdek és a méltánylást érdemlő magánérdek védelme is. A Ptk. tartalmaz kötelező jellegű rendelkezéseket is, amelyek a közérdek védelmét vagy az "erőtlenebb fél" (pl. a fogyasztó) érdekeinek védelmét szolgálják. Így pl. a polgári jog egysége, a szerződés szabadsága és a szabályozás diszpozitív jellege megfelelően kombinálható a fogyasztóvédelem fokozásával. A feladat az, hogy egyes részletszabályok teljes modernizálása érdekében szükséges azoknak a gazdasági változásokhoz és a nemzetközi standardokhoz való alakítása.

Ha a kötelek általános részét nézzük, az általános szabályoknál – minden szerződésre vonatkozóan a jövőben a következő elvek kerülnek előtérbe:

– A szerződési következmények "technikájával" a "standard" szerződések sajátosságát igen nagy számban veszik figyelembe. A szerződés általános feltételeire vonatkozó Ptk. védelem további haladást (v. tökéletesítést) tesz szükségessé.

– Az érvénytelenségre vonatkozó rendelkezéseket abban a tekintetben szükséges elsődlegesen megváltoztatni, hogy a jelenleg érvényesülő megoldás (az a meghatározás, amely az *in integrum restitutio* törvényi konzekvenciájának elsődlegességét tartalmazza) gyakran nem reális; elsősorban az érvénytelenség jogorvoslatát és a szerződések "fenntartását" érdemes célba venni.

– Ha a szerződésszegés, a szankciók rendszerének következményeit nézzük, a fogyasztóvédelem további fejlesztésének szükségessége beigazolódott. A gyártó felelősségének (termékfelelősség) egyértelmű szabályozása is ide tartozik – a bírói gyakorlatra való hagyatkozással.

– A pontos értelemben vett *pacta sunt servanda* elvének és a *clausula rebus sic stantibus* elvének konkurálását is érdemes figyelembe venni. Fontos lenne a

szerződésben az érdekeket a bizalommal kizárni, másrészt a gazdasági változások konzekvenciáinak megfontolását sem hanyagolhatjuk el a jövőben kötéendő szerződések tekintetében sem. (A hatályos jognak megfelelően a bíróságnak joga van kivételes esetekben a szerződés módosítására.)

A szerződések különböző típusaira vonatkozó szabályok tükrében a következő javaslatok tehetők:

A modell alapjául az egyes szerződési típusok feltételeinek meghatározása szolgáljon, az élet jellemző feltételeit a mutatott gazdasági képesség, a vállalatok kapcsolataira kell alapozni. Kívánatos az új típusú szerződések bevétele a Ptk rendszerébe, azaz azokat a típusokat, amelyek már széles körben megjelentek a gyakorlatban is és feltételeik fő jellemzője olyan magas szintű jogszabályokon alapul, amelyek a gyakorlat egységesítését is elősegíthetik. Ilyenek pl. a lízingszerződések, a factoringszerződések, licencialevelemények. Már az aránylag új és modern társasági jogi kodifikáció sem teszi feleslegessé az ún. gazdaságszervezési együttműködési szerződések szabályainak kidolgozását. A szerződések számos típusának revíziója vagy részletesebb szabályozása már ma szükséges (pl. banki tranzakciók, biztosítás stb.). Az ún. adminisztratív szerződések osztályozási problémája is e körbe tartozik.

BÉLA KEMENES

THE HISTORICAL OVERVIEW OF FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF LAW OF CONTRACT IN HUNGARIAN CIVIL CODE; SOME TOPICS OF REFORM ENDEAVOURS

(Summary)

The introductory chapter of the essay was prepared on the basis of the author's work "Die prinzipiellen Grundlagen des Vertragssystems im Ungarischen Zivilgesetzbuch".

It is generally known fact that after the end of World War II Hungary has undergone various and several times contradictory changes in respect of its social structure and economic system. Naturally, this has been greatly followed by and reflected in its legislation. We can observe contradictory legal devices which have partly losed their sense as a result of Hungary's switch-over to market economy, but partly, within a certain domain of legislation, their effect and influence are still felt.

Apart from the time-proven principles of law of general rules of contracts, substantial changes have been enacted, and the same can be said about certain kinds of contracts, too. There has arisen a demand for the regulatory enactment of newly designated contracts of new kinds such as leasing, factoring, know-how etc. contracts.

We may say with good reason that by this time jurisprudence, as a whole, has already taken a uniform position in respect of the opinions on functions and significance of contracts. While neglecting the details, we can summarize the most

generally applicable establishments in this relation, as follows: a contract is an overall and flexible legal act which, as regards its contents, may be applied to the arrangement of various relations. Consequently, it is entirely evident that in countries undergoing now a development contracts, as legal devices, play a very comprehensive role. Governments utilize also this legal device for the organization, management and control of relations of production and exchange. It has turned out with no doubt that system of contracts creates a relation between the economic units of individual sectors in the most effective manner. Furthermore, contracts are time-tested devices of social relations emerging for the purpose of satisfying personal demands and aiming at manufacturing or distributing products on the one hand, and the realization of rights of disposal arising from individual property on the other; finally they have had a not negligible role in the management of economic relations of private owners serving for various purposes.

The author deals with some questions of parallel codification of commercial code, and takes definitely a negative position.

Finally, he outlines some of the currently topical questions of codification.